

MUROJAATNING VOKATIV FUNKSIYALARI

Nishanova Sitora Abduraimovna,
Samarqand davlat chet tillari insituti
Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada murojaat birliklarining vokativ funksiyalari lingvistik va pragmatik nuqtai nazardan kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda vokativ birliklarning nutq jarayonidagi asosiy vazifalari, xususan, adresatni aniqlash, uning e'tiborini jalb qilish va kommunikativ aloqani o'rnatishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, murojaat shakllarining ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan bog'liqligi ochib beriladi. Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil olib borilib, ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Vokativ birliklarning emotsional-ekspressiv imkoniyatlari hamda rasmiy va norasmiy nutqdagi qo'llanish xususiyatlari ilmiy asosda izohlanadi. Tadqiqot natijalari zamonaviy tilshunoslikning pragmatika va sotsiolingvistika yo'nalishlari uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: murojaat birliklari, vokativ funksiya, adresat, nutq akti, pragmatika, sotsiolingvistika, kommunikativlik, emotsional-ekspressivlik, qiyosiy tahlil.

Annotation. This article provides a comprehensive linguistic and pragmatic analysis of the vocative functions of address forms. It examines the primary roles of vocative units in communication, including identifying the addressee, attracting attention, and establishing interpersonal interaction. The study also explores the relationship between forms of address and social, cultural, and psychological factors. A comparative analysis of English and Uzbek languages is conducted to reveal their similarities and distinctive features. Furthermore, the emotional and expressive potential of vocative units, as well as their usage in formal and informal discourse, are discussed in detail. The findings of the research contribute to the development of modern linguistics, particularly in the fields of pragmatics and sociolinguistics.

Keywords: forms of address, vocative function, addressee, speech act, pragmatics, sociolinguistics, communication, emotional expressiveness, comparative analysis.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный лингвистический и прагматический анализ вокативных функций обращений. Рассматриваются основные функции вокативных единиц в процессе коммуникации, включая идентификацию адресата, привлечение его внимания и установление межличностного взаимодействия. Также раскрывается связь форм обращения с социальными, культурными и психологическими факторами. На основе сравнительного анализа английского и узбекского языков выявляются их сходства и специфические особенности. Особое внимание уделяется эмоционально-экспрессивным возможностям вокативных единиц, а также их использованию в официальной и неофициальной речи. Результаты исследования имеют важное теоретическое и практическое значение для современной лингвистики, особенно в области прагматики и социолингвистики.

Ключевые слова: обращение, вокативная функция, адресат, речевой акт, прагматика, социолингвистика, коммуникация, эмоциональная экспрессивность, сравнительный анализ.

Kirish. Til insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va tartibga solishda muhim vosita hisoblanadi. Nutq jarayonida kommunikativ samaradorlikni ta'minlashda turli lingvistik birliklar, xususan, murojaat shakllari alohida o'rin egallaydi. Murojaat birliklari tilning vokativ kategoriyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular orqali so'zlovchi nutq adresatini aniqlaydi, uning e'tiborini jalb etadi hamda o'zaro muloqotning pragmatik yo'nalishini belgilaydi. Shu jihatdan, murojaatning vokativ funksiyalari nafaqat

grammatik hodisa sifatida, balki nutqning ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatlarini aks ettiruvchi murakkab lingvistik fenomen sifatida qaraladi.

Zamonaviy tilshunoslikda vokativ birliklarning tadqiqi pragmatika va sotsiolingvistika doirasida keng rivojlanib bormoqda. Chunki murojaat shakllari nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi, kommunikativ vaziyat va madaniy me'yorlarni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar kuchayib borayotgan bir paytda murojaat birliklarini qiyosiy o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biriga aylanmoqda. Ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat shakllarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash esa til tizimining milliy-madaniy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Murojaatning vokativ funksiyalari nutq jarayonida bir qator muhim vazifalarni bajaradi: ular orqali adresat aniqlanadi, muloqot boshlanadi, suhbatdoshning e'tibori jalb qilinadi, shuningdek, nutqning emotsional-ekspressiv bo'yoqlari kuchaytiriladi. Bundan tashqari, murojaat birliklari orqali so'zlovchining adresatga nisbatan munosabati — hurmat, yaqinlik, rasmiylik yoki norasmiylik darajasi ham ifodalanadi. Shu bois vokativ birliklar faqat grammatik struktura sifatida emas, balki kommunikativ-pragmatik vosita sifatida ham muhim ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi murojaat birliklarining vokativ funksiyalarini lingvistik va pragmatik jihatdan kompleks tahlil qilish, ularning nutq jarayonidagi o'rni va ahamiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil olib borilib, vokativ birliklarning funksional-semantik xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, ularning rasmiy va norasmiy nutqdagi qo'llanishi, emotsional-ekspressiv imkoniyatlari ham ilmiy asosda yoritiladi. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlari — pragmatika va sotsiolingvistika rivojiga muayyan hissa qo'shishi bilan ahamiyatlidir.

Til jamiyatning asosiy kommunikativ vositasi sifatida insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni shakllantiradi, tartibga soladi va rivojlantiradi. Nutq jarayonida esa mazmunni to'g'ri yetkazish bilan bir qatorda, suhbatdosh bilan samarali aloqa o'rnatish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday kommunikativ ehtiyojni ta'minlovchi vositalardan biri murojaat birliklari bo'lib, ular til tizimida vokativ kategoriyasi doirasida o'rganiladi. Vokativ birliklar nutqda adresatni aniqlash, uning e'tiborini jalb qilish, muloqotni boshlash yoki davom ettirish kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Shu bois ular tilning nafaqat grammatik, balki pragmatik va sotsiomadaniy jihatlarini ham aks ettiruvchi murakkab hodisa sifatida e'tirof etiladi.

Murojaat birliklarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular nutq kontekstiga, kommunikativ vaziyatga va ijtimoiy omillarga bevosita bog'liq holda shakllanadi. Xususan, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy maqom, yosh, jins, yaqinlik darajasi hamda madaniy qadriyatlar murojaat shaklining tanlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, rasmiy nutqda hurmat ifodalovchi shakllar ustunlik qilsa, norasmiy muloqotda yaqinlik va samimiyatni ifodalovchi vokativ birliklar keng qo'llanadi. Shu jihatdan, murojaat birliklari tilning sotsiolingvistik qatlamini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda vokativ birliklarga nisbatan funksional-pragmatik yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, murojaat shakllari faqatgina adresatni nomlash vositasi emas, balki nutq aktining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Ular orqali so'zlovchi o'z kommunikativ niyatini amalga oshiradi, nutqning illokutiv kuchini kuchaytiradi hamda suhbatdoshga ma'lum ta'sir o'tkazadi. Ayniqsa, murojaat birliklarining emotsional-ekspressiv funksiyasi nutqning ta'sirchanligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, vokativ birliklarning semantik va stilistik xususiyatlari ham alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Ular turli nutq uslublarida turlicha namoyon bo'ladi: badiiy matnda obrazlilik va ekspressivlikni kuchaytirsa, rasmiy uslubda aniqlik va hurmatni ifodalaydi, og'zaki nutqda esa kommunikativ yaqinlikni ta'minlaydi. Bu esa murojaat birliklarining ko'p qirrali va funksional jihatdan boy ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillarida murojaat shakllarining qo'llanishi o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarga ega. Ingliz tilida murojaat ko'pincha neytral va qisqa shakllarda ifodalansa, o'zbek tilida hurmat va ijtimoiy masofa ancha aniq va ko'p bosqichli shakllar orqali ifodalanadi. Shu sababli, ushbu tillarni qiyosiy o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy natijalarga olib keladi.

Mazkur tadqiqotda murojaat birliklarining vokativ funksiyalari tizimli ravishda tahlil qilinib, ularning nutq jarayonidagi o'rni, funksional-semantik xususiyatlari hamda pragmatik imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari vokativ birliklarning kommunikativ samaradorlikni ta'minlashdagi ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda tilshunoslikning pragmatika, sotsiolingvistika va diskurs tahlili kabi yo'nalishlari rivojiga muayyan hissa qo'shadi.

Adabiyotlar tahlili. Murojaat birliklarining vokativ funksiyalarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning turli yo'nalishlari kesishmasida shakllangan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu masala bo'yicha mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, vokativ birliklar dastlab grammatik kategoriya sifatida o'rganilgan bo'lsa, keyinchalik ular pragmatik va sotsiolingvistik jihatdan ham keng tadqiq etila boshlagan.

An'anaviy tilshunoslikda vokativ birliklar asosan sintaktik va morfologik nuqtai nazardan izohlangan. Jumladan, D. Crystal vokativ birliklarni tilning muhim kommunikativ komponenti sifatida baholab, ularning nutqdagi adresatni aniqlashdagi rolini ta'kidlaydi. J. Lyons esa til birliklarining semantik xususiyatlarini tahlil qilar ekan, murojaat shakllarining ma'no ifodalashdagi o'ziga xosligini ko'rsatib beradi. Ushbu tadqiqotlar vokativ birliklarning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb

etadi. Pragmatik yondashuv rivojlanishi bilan murojaat birliklari nutq akti nazariyasi doirasida ham o'rganila boshlandi. J. L. Austin va J. R. Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq akti nazariyasida murojaat birliklari illokutiv kuchni kuchaytiruvchi vosita sifatida qaraladi. S. Levinson esa pragmatika doirasida murojaat shakllarining kommunikativ vaziyatga bog'liqligini chuqur tahlil qiladi va ularning kontekstual ahamiyatini asoslab beradi. Bu yondashuv vokativ birliklarning faqat nominativ emas, balki funksional-pragmatik vosita ekanligini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

Sotsiolingvistik tadqiqotlarda murojaat birliklari ijtimoiy munosabatlarning aks ettiruvchisi sifatida talqin etiladi. P. Trudgill va D. Hymes ishlarida murojaat shakllarining ijtimoiy omillar — yosh, jins, status va madaniyat bilan bog'liqligi yoritilgan. Ayniqsa, Brown va Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik (politeness) nazariyasi murojaat birliklarining ijtimoiy masofa va hurmat darajasini ifodalashdagi rolini chuqur ochib beradi. Bu tadqiqotlar vokativ birliklarning sotsial funksiyalarini tushunishda muhim nazariy asos hisoblanadi.

Diskurs tahlili va matn lingvistikasi doirasida esa M. Halliday va R. Hasan murojaat birliklarini nutqning kohesiv elementlaridan biri sifatida baholaydi. Ularning fikricha, vokativ birliklar matn ichida muloqotning uzviyligini ta'minlash va nutqni strukturaviy jihatdan tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa murojaat birliklarining faqat gap darajasida emas, balki butun diskurs darajasida ham faol ishlashini ko'rsatadi.

Mahalliy tilshunoslikda ham murojaat birliklari bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, M. Akbarov va A. Yuldashev ishlarida vokativ birliklarning o'zbek tilidagi funksional va semantik xususiyatlari tahlil qilingan. R. Hasanov esa murojaat shakllarining pragmatik funksiyalarini o'rganib, ularning nutqdagi kommunikativ samaradorlikni ta'minlashdagi rolini ochib beradi. Ushbu tadqiqotlar milliy til materiallari asosida vokativ birliklarning o'ziga xos jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda murojaat birliklarining vokativ funksiyalarini har tomonlama va chuqur o'rganish maqsadida zamonaviy tilshunoslikda qo'llaniladigan bir qator ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini funksional, pragmatik va sotsiolingvistik yondashuvlar tashkil etadi.

Avvalo, tavsifiy (deskriptiv) metod asosida murojaat birliklarining lingvistik tabiati, ularning shakliy va semantik xususiyatlari tizimli ravishda bayon qilindi. Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz tillaridagi vokativ birliklarning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlashtirildi hamda ularning nutq jarayonidagi o'rni izohlandi.

Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy (komparativ) metod muhim o'rin tutadi. Ushbu metod orqali ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat shakllari o'zaro solishtirilib, ularning o'xshash va farqli tomonlari aniqlandi. Qiyosiy tahlil vokativ birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish hamda ularning kommunikativ funksiyalarini chuqurroq tushunish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida pragmatik tahlil metodidan ham keng foydalanildi. Bu metod yordamida murojaat birliklarining nutq akti doirasidagi vazifalari, ya'ni adresatga ta'sir o'tkazish, e'tiborni jalb qilish va kommunikativ niyatni ifodalashdagi roli o'rganildi. Pragmatik yondashuv vokativ birliklarning kontekstga bog'liqligini va ularning nutq samaradorligiga ta'sirini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Bundan tashqari, diskurs tahlili metodi asosida murojaat birliklarining real nutq jarayonidagi qo'llanishi, ularning muloqotni tashkil etishdagi roli hamda matn ichidagi funksional yuklamasi o'rganildi. Ushbu metod orqali vokativ birliklarning nutqning turli bosqichlarida qanday ishlatilishi va kommunikativ jarayonni boshqarishdagi ahamiyati ochib berildi.

Sotsiolingvistik metod yordamida murojaat shakllarining ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Xususan, yosh, jins, ijtimoiy maqom, rasmiylik darajasi kabi omillarning murojaat birliklari tanlanishiga ta'siri aniqlashtirildi. Bu metod vokativ birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettirishdagi rolini yoritishda muhim vosita bo'ldi.

Natijalar. Murojaat birliklarining vokativ funksiyalari tilshunoslikda ko'p qirrali va murakkab hodisa sifatida talqin qilinadi. Ular nutq jarayonida nafaqat adresatni aniqlash, balki kommunikativ munosabatni shakllantirish, suhbatdoshning e'tiborini jalb etish va nutqning emotsional-ekspressiv rang-barangligini ta'minlash kabi muhim vazifalarni bajaradi. Shu bois vokativ birliklar funksional-pragmatik jihatdan tahlil etilganda, ularning bir nechta asosiy funksional yo'nalishlari ajratib ko'rsatiladi.

Avvalo, vokativ birliklarning identifikatsion funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Bu funksiyada murojaat shakli nutq adresatini aniq belgilashga xizmat qiladi. Masalan, o'zbek tilida *“Aziz talabalar, bugungi mavzuni boshlaymiz”* jumlasida “aziz talabalar” birikmasi adresatni aniq ko'rsatadi va nutqni kimga qaratilganini belgilaydi. Ingliz tilida esa *“Dear students, let us begin today's lesson”* shakli xuddi shu funktsiyani bajaradi. Ushbu holatda vokativ birliklar kommunikativ aniqlikni ta'minlab, nutqning yo'naltirilganligini kuchaytiradi.

Ikkinchi muhim jihat — *apellyativ (e'tiborni jalb qilish)* funksiyasi hisoblanadi. Bu funksiyada murojaat birliklari suhbatdoshning diqqatini tortish, uni nutq jarayoniga jalb qilish uchun qo'llanadi. Masalan, *“Hey, do'stim, bu yerga qara!”* yoki ingliz tilida *“Hey, look here!”* kabi misollar vokativ birliklarning bevosita e'tiborni jalb qilish vazifasini bajarishini ko'rsatadi. Ayniqsa, og'zaki nutqda bu funktsiyaning roli nihoyatda katta bo'lib, u muloqotning boshlanishida muhim signal vazifasini bajaradi.

Vokativ birliklarning yana bir muhim jihati — emotsional-ekspressiv funktsiyadir. Bu funksiyada murojaat shakllari orqali so'zlovchining adresatga bo'lgan hissiy munosabati ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida *“jonim”, “azizim”, “bolam”* kabi murojaatlar yaqinlik va mehrni ifodalasa, *“hurmatli janob”, “ustoz”* kabi birliklar hurmat va ehtiromni

bildiradi. Ingliz tilida esa *“my dear”, “honey”, “sir”, “madam”* kabi shakllar xuddi shunday semantik yuklamaga ega. Bu holat vokativ birliklarning faqat nominativ emas, balki kuchli emotsional yuk tashuvchi vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, murojaat birliklari sotsiolingvistik funksiyani ham bajaradi. Ular orqali nutq ishtirokchilari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, masofa va status ifodalanadi. Masalan, o‘zbek tilida yoshi katta shaxsga nisbatan *“aka”, “opa”, “domla”* kabi murojaat shakllari qo‘llanilishi ijtimoiy hurmatni bildiradi. Ingliz tilida esa *“Mr.”, “Mrs.”, “Doctor”* kabi murojaatlar rasmiylik va ijtimoiy maqomni ifodalaydi. Bu jihat vokativ birliklarning madaniy va ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Vokativ birliklarning yana bir muhim funksiyasi — *diskursiv (muloqotni tashkil etish)* funksiyasidir. Bu funksiyada ular nutqning strukturaviy elementlari sifatida xizmat qiladi, ya’ni muloqotni boshlash, davom ettirish yoki yakunlashda qo‘llanadi. Masalan, *“Do‘stlar, endi xulosa qilamiz”* yoki *“Ladies and gentlemen, thank you for your attention”* kabi jumalarda murojaat birliklari nutqning muayyan bosqichini belgilab beradi. Bu esa ularning diskursni boshqarishdagi rolini ko‘rsatadi.

Muhokama. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida vokativ birliklar umumiy funksional xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning qo‘llanish darajasi va shakllanishida sezilarli farqlar mavjud. O‘zbek tilida murojaat shakllari ko‘proq ijtimoiy va madaniy omillar bilan belgilanib, ular murakkab tizimni tashkil etadi. Ingliz tilida esa murojaat shakllari nisbatan soddaroq va ko‘proq neytral xarakterga ega. Masalan, o‘zbek tilida bir shaxsga nisbatan turli kontekstlarda turlicha murojaat shakllari qo‘llanishi mumkin (*“aka”, “ustoz”, “janob”*), ingliz tilida esa bunday farqlanish nisbatan kamroq kuzatiladi.

Shu bilan birga, zamonaviy kommunikatsiya, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli muloqot vositalarining rivojlanishi vokativ birliklarning qo‘llanishiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, ingliz tilida *“guys”, “folks”* kabi umumlashtiruvchi murojaatlar keng tarqalgan bo‘lsa, o‘zbek tilida *“hammaga salom”, “do‘stlar”* kabi shakllar faol qo‘llanilmoqda. Bu esa vokativ birliklarning dinamik va o‘zgaruvchan hodisa ekanligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, murojaatning vokativ funksiyalari tilning kommunikativ tizimida muhim o‘rin tutadi. Ular orqali nutqning yo‘naltirilganligi, ta’sirchanligi va ijtimoiy ahamiyati ta’minlanadi. Vokativ birliklarning funksional va pragmatik xususiyatlarini chuqur o‘rganish esa nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy kommunikatsiya jarayonlarini ham samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Murojaat birliklarining vokativ funksiyalarini yanada chuqurroq anglash uchun ularni zamonaviy lingvistikaning turli yo‘nalishlari — pragmatika, diskurs tahlili, sotsiolingvistika va psixolingvistika nuqtai nazaridan kompleks tarzda ko‘rib chiqish zarur. Chunki vokativ birliklar faqat tilning grammatik kategoriyasi sifatida emas, balki

inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va kommunikativ strategiyalarining ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, vokativ birliklar nutq aktining illokutiv kuchini kuchaytiruvchi vosita hisoblanadi. Ya'ni, murojaat shaklining tanlanishi orqali so'zlovchi o'z nutqining maqsadini aniqroq ifodalaydi va adresatga ma'lum ta'sir o'tkazadi. Masalan, oddiy buyruq *"Eshikni yop"* shaklida ifodalansa, unga murojaat qo'shilganda *"Akajon, eshikni yopib qo'ying"* tarzida yumshatiladi va bu orqali nutqning muloyimlik darajasi oshadi. Ingliz tilida ham *"Close the door"* va *"John, could you close the door, please?"* shakllari o'rtasida sezilarli pragmatik farq mavjud. Demak, vokativ birliklar nutqning illokutiv kuchini modulyatsiya qiluvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Psixolingvistik jihatdan esa murojaat birliklari insonning e'tiborini boshqarish mexanizmlari bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z ismiga yoki o'ziga qaratilgan murojaat shakliga tezroq va kuchliroq reaksiya bildiradi. Bu hodisa *"selektiv e'tibor"* tamoyili bilan izohlanadi. Masalan, shovqinli muhitda ham inson o'z ismini eshitganda darhol unga e'tibor qaratadi. Shu sababli vokativ birliklar muloqotning samaradorligini oshirishda kognitiv jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Diskurs tahlili nuqtai nazaridan vokativ birliklar nutqning strukturaviy tashkil etilishida faol ishtirok etadi. Ular muloqotning boshlanish nuqtasini belgilash, mavzuni o'zgartirish yoki yangi kommunikativ bosqichga o'tishni ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Masalan, *"Hurmatli hamkasblar, endi asosiy masalaga o'tamiz"* jumlasida murojaat birliklari diskurs markeri sifatida ishlatilmoqda. Ingliz tilida esa *"Ladies and gentlemen, let us move to the main issue"* shakli xuddi shu funksiyani bajaradi. Bu holat vokativ birliklarning matn va nutq tuzilishidagi muhim rolini ko'rsatadi.

Sotsiolingvistik jihatdan murojaat birliklari ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida ham muhimdir. Ular orqali shaxsning jamiyatdagi o'rni, kasbi, yoshi, jinsi va ijtimoiy maqomi ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida *"domla", "ustoz", "aka", "opa"* kabi murojaatlar nafaqat hurmat, balki ijtimoiy rollarni ham bildiradi. Ingliz tilida esa bu funksiyani *"Professor", "Doctor", "Officer"* kabi birliklar bajaradi. Shu bilan birga, ayrim murojaat shakllari gender va madaniyat bilan ham bog'liq bo'lib, ularning noto'g'ri qo'llanishi kommunikativ noqulaylik yoki hatto konfliktga olib kelishi mumkin.

Vokativ birliklarning stilistik xususiyatlari ham alohida e'tiborga loyiqdir. Badiiy matnlarda murojaat shakllari obraz yaratish, qahramonlar o'rtasidagi munosabatni ochib berish va nutqning emotsional ta'sirchanligini kuchaytirish uchun keng qo'llanadi. Masalan, o'zbek adabiyotida *"Ey do'stim", "Azizim"* kabi murojaatlar poetik ohangni kuchaytiradi. Ingliz adabiyotida esa *"O my love", "Dear friend"* kabi birliklar badiiy ekspressiyani oshiradi. Bu esa vokativ birliklarning stilistik imkoniyatlari nihoyatda keng ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli kommunikatsiyada murojaat birliklarining yangi shakllari yuzaga kelmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda qisqartirilgan yoki umumlashtirilgan murojaatlar (*“guys”, “fam”, “bro”, o‘zbek tilida “dostlar”, “hamma”, “admin aka”*) keng qo‘llanilmoqda. Bu esa tilning dinamik rivojlanayotganligini va vokativ birliklarning zamon bilan birga o‘zgarib borayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, yoshlar nutqida murojaat shakllarining yangicha, ba‘zan norasmiy va kreativ ko‘rinishlari paydo bo‘lishi sotsiologik o‘zgarishlarning yaqqol dalilidir.

Ilmiy dalillar shuni ko‘rsatadiki, vokativ birliklarning noto‘g‘ri yoki noo‘rin qo‘llanishi kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Masalan, haddan tashqari rasmiy murojaat norasmiy vaziyatda sovuqlik uyg‘otsa, aksincha, haddan tashqari yaqin murojaat rasmiy muhitda hurmatsizlik sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu bois murojaat birliklarini tanlashda kommunikativ kompetensiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, murojaatning vokativ funksiyalari tilning ko‘p qatlamli va ko‘p funksiyali tizimini aks ettiradi. Ular nutqning pragmatik, sotsial, psixologik va stilistik jihatlarini birlashtirgan holda kommunikativ samaradorlikni ta‘minlaydi. Vokativ birliklarni chuqur o‘rganish esa til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab aloqalarni yanada teranroq anglash imkonini beradi hamda zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Mazkur maqolada murojaat birliklarining vokativ funksiyalari lingvistik va pragmatik nuqtai nazardan kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, vokativ birliklar nutq jarayonida adresatni aniqlash, uning e‘tiborini jalb qilish, kommunikativ munosabatlarni shakllantirish va nutqning emotsional-ekspressiv rang-barangligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Pragmatik, sotsiologik va psixologik tahlillar murojaat birliklarining nafaqat grammatik, balki kommunikativ, ijtimoiy va madaniy funksiyalarini ochib berdi. Ingliz va o‘zbek tillarida vokativ birliklarning umumiy funksional xususiyatlari mavjud bo‘lsa-da, ularning qo‘llanish shakllari va madaniy konteksti o‘ziga xos farqlarga ega. Shuningdek, zamonaviy raqamli kommunikatsiyada yangi vokativ shakllar paydo bo‘lishi tilning dinamik rivojlanishidan dalolat beradi.

Natijada, murojaat birliklarining vokativ funksiyalarini chuqur o‘rganish nutq jarayonining samaradorligini oshirish, ijtimoiy-madaniy normalarni tushunish va tilshunoslikning pragmatika, sotsiologik va diskurs tahlili yo‘nalishlarida ilmiy tadqiqotlar olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Akbarov, M. Vokativ funktsiyasi va nutqdagi roli. – Tashkent: Fan, 2019. – 128 b.
2. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – 8th ed. – Oxford: Blackwell, 2010. – 672 p.
3. Leech, G. Semantics: The Study of Meaning. – London: Penguin, 1981. – 256 p.
4. Levinson, S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 358 p.

5. Samoilovich, L. V. Pragmatika i sotsiolingvistika: Teoriya i praktika. – Moscow: Nauka, 2016. – 240 s.
6. Yuldashev, A. Tilshunoslikda vokativ birliklar va ularning funktsiyalari. – Tashkent: O‘qituvchi, 2020. – 152 b.
7. Brown, P., Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 322 p.
8. Halliday, M. A. K., Hasan, R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 235 p.
9. Lyons, J. Language and Linguistics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 490 p.
10. Nishanova S.A The Journal of Applied Science and Social Science: 774-780 p.
11. Trudgill, P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. – London: Penguin, 2000. – 288 p.
12. Austin, J. L. How to Do Things with Words. – Cambridge: Harvard University Press, 1962. – 146 p.
13. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 230 p.
14. Malakhov, V. I. Lingvisticheskiye aspekty obshcheniya. – Moscow: Vysshaya shkola, 2012. – 198 s.
15. Hall, E. T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 1976. – 320 p.
16. Hymes, D. Sociolinguistics and Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – 145 p.
17. Hasanov, R. Nutqda murojaat shakllari va ularning pragmatik funktsiyalari. – Tashkent: Fan va Texnologiya, 2021. – 136 b.

